

ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Анализа на обезбедена
бесплатна правна помош
од страна на Хелсиншкиот
комитет за човекови права

ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Анализа на обезбедена бесплатна
правна помош од страна на
Хелсиншкиот комитет за човекови права

ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Анализа на обезбедена бесплатна правна помош од страна на Хелсиншкиот комитет за човекови права

Издавач:

Хелсиншки комитет за човекови права
претставуван од претседателката д-р Неда Здравева

Уредник:

Уранија Пировска
Извршна директорка на Хелсиншкиот комитет за човекови права

Автори:

Зоран Василески
Тона Карева

Графички дизајн и печатење:

Релатив

Година на издавање:

2022 година

Ministero degli Affari Esteri
e della Cooperazione Internazionale

Оваа публикација е изготвена со помош на Министерството за надворешни работи и меѓународна соработка на Република Италија. Содржината на публикацијата е единствена одговорност на Хелсиншкиот комитет за човекови права и не мора да ги изразува гледиштата на Министерството за надворешни работи и меѓународна соработка на Република Италија.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	6
1. ПРИМАРНА ПРАВНА ПОМОШ	9
1.1. Работнички права	11
1.1.1. Државен инспекторат за труд	12
1.1.2. Инспекциски совет	13
1.2. Дискриминација	13
1.3. Социјална заштита	15
1.4. Здравствена заштита	15
1.5. Семејно и родово базирано насилство и семејни односи	17
1.6. Имотни права	20
2. СЕКУНДАРНА ПРАВНА ПОМОШ	21
2.1. Опсег на правни области	23
2.1.1. Постапка пред нотар	23
2.1.2. Постапка пред извршител	24
2.1.3. Постапки во други правни области	25
2.1.4. Трошоци на постапка	25
2.2. Услови за одобрување на секундарна помош	26
2.2.1. Постапки со утврдување на материјалната состојба на барателот (приходи)	26
2.2.2. Постапки со утврдување на материјалната состојба на барателот (имот)	28
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	29
БИБЛИОГРАФИЈА	32

В О В Е Д

Секој граѓанин има право да поднесува претставки до државните органи и другите јавни служби и на нив да добие одговор.

(Член 24 од Уставот на Република Северна Македонија)

Секој граѓанин може да се повика на заштитата на слободите и правата утврдени со Уставот пред судовите и пред Уставниот суд на Република Македонија во постапка заснована врз начелата на приоритет и ишност. Се гарантира судска заштита на законитоста на поединечните акти на државната управа и на другите институции што вршат јавни овластувања. Граѓанинот има право да биде зајознат со човековите права и основни слободи и активно да придонесува, поединечно или заедно со други за нивно унапредување и заштита.

(Член 50 од Уставот на Република Северна Македонија)

Заштитата на правата и слободите на граѓаните на Република Северна Македонија се загарантирани со Уставот. Во 2009 година беше донесен првиот Закон за бесплатна правна помош, чија цел беше обезбедување на еднаков пристап до правда за сите граѓани, без разлика на нивната финансиска состојба, во кој беа увидени голем број недостатоци што го ограничуваа пристапот до правда за граѓаните. Десет години подоцна, во 2019 година, беше донесен нов Закон за бесплатна правна помош, кој воведо суштински новини во начинот на кој е поставен системот на бесплатна правна помош. Законот од 2009 г. препознаваше претходна правна помош и правна помош во судски и управни постапки, кои сега се заменија со примарна и секундарна правна помош. Со новото законско решение на многу појасен начин беше определена неговата позиција, како закон кој ја уредува бесплатната правна помош во граѓански и управни работи. Понатаму, увидувајќи ја важноста од информирање и советување, Законот јасно ги разграничува двата меѓусебно поврзани облици на

правна помош – примарна и секундарна.¹ Примарната правна помош ја обезбедуваат овластените здруженија за давање на бесплатна правна помош, правните клиници и подрачните одделенија на Министерството за правда, додека секундарната ја обезбедуваат адвокатите кои се регистрирани во Региостарот за бесплатна правна помош.

Со овој Закон се уредуваат општите правила за обезбедување на бесплатната правна помош, видовите, опсегот на бесплатната правната помош, давателите и корисниците на бесплатна правна помош, нивните обврски и одговорности, постапката во која се остварува правото на бесплатна правна помош, финансирањето, наградата и надоместокот на трошоците за дадената бесплатна правна помош, бесплатна правна помош во прекугранични спорови, транспарентност и отчетност во давањето бесплатна правна помош, посебните постапки за правна помош, надзорот над примената на овој Закон и други прашања кои се однесуваат на бесплатната правна помош.

Една од клучните активности во согласност со Статутот на Хелсиншкиот комитет е обезбедувањето на бесплатна правна помош за граѓаните. Од 2016 година Хелсиншкиот комитет за човекови права е регистриран како овластено здружение за обезбедување примарна правна помош, во Регистарот на здруженија за бесплатна правна помош согласно Законот за бесплатна правна помош. Во зависност од предметот, Хелсиншкиот комитет може да обезбеди советување, поддршка и застапување пред државните органи, како и информирање на јавноста при потешки повреди на правата.

Хелсиншкиот комитет за човекови права, со поддршка на Министерството за надворешни работи и со меѓународна соработка со Република Италија, во декември 2021 година започна со имплементација на едногодишниот проект „Подобрување на пристапот до правда во Република Северна Македонија“. Целта на овој проект беше да придонесе кон подобрување на пристапот на граѓаните до правните механизми и услуги за заштита и унапредување

1 Коцевски, Г. (2020). *Заштитата на човековите права преку унапредување на бесплатната правна помош*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2021/05/zashtita-na-chovekovite-prava-preku-unapreduvanje-na-besplatnata-pravna-pomosh.pdf>>

на нивните законски и уставно загарантирани права. Оттаму, активностите преземени во текот на реализацијата на проектот вклучуваа обезбедување податоци и релевантни информации во врска со обезбедената примарна правна помош, како и согледување на недостатоците на законската рамка за секундарната правна помош, и давање препораки за нејзино подобрување во иднина.

Притоа, особено внимание беше посветено на категориите граѓани кои, зависно од етничката припадност, местото на живеење или општествениот статус, во периодот пред спроведувањето на овој проект имаа помал интерес за услугите на овластените здруженија за бесплатна правна помош. Со цел да се подобри пристапот до правда на овие граѓани, беа спроведени отворени денови за бесплатна правна помош во пооддалечени населени места и општини во околината на Градот Скопје, односно во општините Сарај, Сопиште, Гази Баба и Илинден. Покрај претставувањето на работата на организацијата и начинот на кој граѓаните можат да добијат бесплатна правна помош, на отворените денови правните советници делеа и информативни брошури на македонски, албански и ромски јазик на населението во овие општини. За подигнување на јавната свест за достапноста на бесплатната правна помош што ја обезбедува Хелсиншкиот комитет, беше спроведена и информативна кампања преку социјалните мрежи.

Оваа анализа има за цел да даде увид во случаите на обезбедена бесплатна правна помош од страна на Хелсиншкиот комитет за човекови права во периодот од 1 ноември 2021 до 31 октомври 2022 година. Преку анализа на барањата за примарна правна помош, но и на барањата поднесени од страна на Хелсиншкиот комитет за секундарна правна помош, оваа анализа ќе даде преглед на правните области според поднесените предмети, со цел утврдување на одредени трендови, но исто така и за откривање на евентуалните пречки во процесот на обезбедување пристап до правда за сите граѓани.

1. ПРИМАРНА ПРАВНА ПОМОШ

Во согласност со Законот за бесплатна правна помош,² бесплатна правна помош може да биде дадена како примарна правна помош и секундарна правна помош. Примарната правна помош опфаќа иницијален правен совет за правото на користење на бесплатна правна помош, општа правна информација, општ правен совет, помош при комплетирање на барањето за секундарна правна помош, помош при пополнување на формулари, обрасци издадени од управен орган во управна постапка за социјална заштита и заштита на правата на децата; пензиско, инвалидско и здравствено осигурување; заштита на жртви на родово базирано насилство и семејно насилство; постапка за упис во матична книга на родени; стекнување со документи за лична идентификација и државјанство; составување на претставки до Комисијата за заштита од дискриминација и до Народниот правобранител, како и барања за заштита на слободите и правата до Уставниот суд на Република Северна Македонија.

Врз основа на прибраните податоци, вкупно 543 граѓани се обратиле со барање за бесплатна правна помош до Хелсиншкиот комитет за човекови права во последните 12 месеци, односно во периодот од 1 ноември 2021 до 31 октомври 2022 година. Погolem дел од барателите на бесплатна правна помош биле жени, односно од жени биле поднесени 19 барања повеќе (графикон бр. 1). Според етничката структура, значително поголем дел од барателите биле Македонци, додека најмал број на баратели биле Турци и Срби (графикон бр. 2). Во однос на местото на живеење, најголем дел од барателите на бесплатна правна помош се од Скопскиот Регион, имајќи предвид дека канцеларијата на Хелсиншкиот комитет е лоцирана во Градот Скопје (графикон бр. 3).

Графикон бр. 1. Пол на барателите на бесплатна правна помош

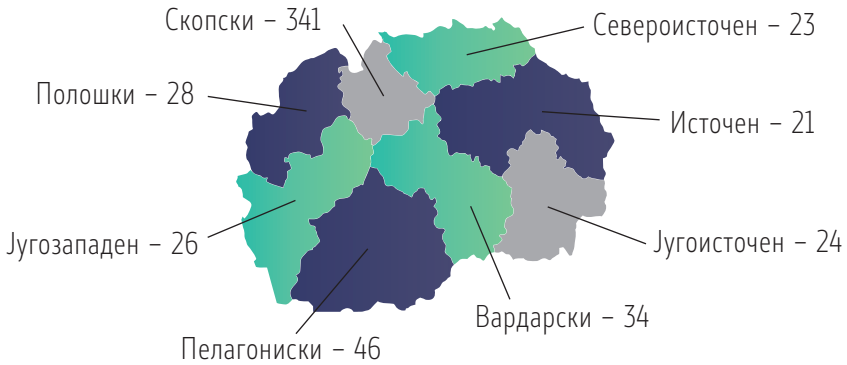

Графикон бр. 2. Етничка припадност на барателите на бесплатна правна помош

Етничка припадност	Македонци	Албанци	Роми	Турци	Срби	Други
Број	467	41	25	4	2	4

2 Собрание на Република Северна Македонија. (2019). Закон за бесплатна правна помош.

Графикон бр. 3. Појшло на барањелиџе на бесплатна љравна љомош сљоред реџиони

Според податоците на Хелсиншкиот комитет, доминираа барања за бесплатна правна помош поврзани со работните односи и заштитата на човековите права (графикон бр. 4).

Графикон бр. 4. Барања за бесплатна љравна љомош сљоред љравна област

Љмотно право	Социјална заштита и осигурување	Заштита на деца	Пензиско и инвалидско осигурување	Здравствено осигурување и заштита	Работни односи	Родово базирано и семејно насилство	Статусни прашања	Заштита на човекови права	Други
77	48	33	7	41	82	50	26	91	88

1.1. Работнички права

Вкупно 82 барања за бесплатна правна помош беа поднесени до Хелсиншкиот комитет за човекови права во врска со работничките права, со што уделот на овие барања беше 15 % од вкупниот број барања за бесплатна правна помош во назначениот период. Барањата во најголем обем се однесуваа на прашања што произлегуваат од секојдневниот однос меѓу работниците и работодавачите. Бесплатната правна помош во најголем дел се сведуваше

ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Анализа на обезбедена бесплатна правна помош од страна на Хелсиншкиот комитет за човекови права

на устен правен совет по тековни прашања за правата и обврските од работен однос. Дополнително, во некои случаи беа составувани приговори и барања за вонреден инспекциски надзор до Државниот инспекторат за труд (ДИТ).

Во почетниот период од спроведување на проектот сè уште имаше барања за бесплатна правна помош поврзани со пандемијата на ковид-19, кои се однесуваа на (не)стабилноста на работните места поради притисоци за потпишување „спогодбени откази“, како што беше евидентирано и од страна на Хелсиншкиот комитет уште на почетокот од пандемијата.³ Дополнително, барањата за бесплатна правна помош беа во врска со постапувањето на Државниот инспекторат за труд во случаи на вознемирување на работно место (мобинг), задоцнета исплата на плати, прашања во врска со задршки и додатоци на плата, здравствено и социјално осигурување за време на породилно отсуство или боледување, прекувремена работа, различни основи за засновување и прекин на работниот однос, статусните прашања што произлегуваат од различните одлуки на работодавецот (од одлуки за избор при конкурси до незаконити откази).

1.1.1 Државен инспекторат за труд

Во дел од барањата за бесплатна правна помош работниците, електронски или усно, веќе го имаа пријавено работодавецот во Државниот инспекторат за труд (ДИТ), но постапувањето на инспекторатот изостанало, поради што Хелсиншкиот комитет се обрати со ургенции и барања за информација за преземените дејства до ДИТ.

Во врска со поднесените барања за вонреден инспекциски надзор од страна на Хелсиншкиот комитет, ДИТ навремено постапуваше, односно во периодот од 30 дена доставуваше писмено известување до работникот или до Хелсиншкиот комитет. Во дел од случаите, констатираните неправилности привремено ги охрабруваа работниците, но очигледно ваквите инспекциски

3 Хелсиншки комитет за човекови права. (2020). *Посебен извештај за состојбата со човековите права во време на ковид-19*. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2020/10/izvestaj-mk_compressed.pdf>

наоди повеќе беа од полза за работодавците, да го исправат своето постапување во рамките на законот, но без позитивно влијание врз работничките права на вработените. Сепак, имаше и случаи во кои вонредниот инспекциски надзор на ДИТ даваше директни резултати во интерес на работникот, и тоа преку изречни инспекциски мерки – опомени со рок за отстранување на констатираната неправилност во врска со надомест и осигурување за време на боледување, решенија за користење годишен одмор, исплатен регрес за годишен одмор во полн износ.

1.1.2 Инспекциски совети

Поради незадоволство од извршениот надзор на трудовите инспектори, во случаи кога очигледни неправилности не беа констатирани, поднесени беа четири барања за вонреден инспекциски надзор врз ДИТ од страна на Инспекцискиот совет. Во два од случаите Инспекцискиот совет не утврди неправилности во работата на инспекторите, а во останатите два случаја е очигледно пробивањето на роковите за постапување, затоа што странките немаат примено никакво писмено известување од Инспекцискиот совет и до девет месеци по поднесувањето на барањата.

1.2. Дискриминација

Хелсиншкиот комитет за човекови права е дел од Мрежата за заштита од дискриминација, која беше воспоставена во декември 2010 година, со цел да развива застапување во случаи на дискриминација. Во периодот на кој се однесува оваа анализа, Комитетот регистрираше 31 случај на дискриминација.⁴

Хелсиншкиот комитет за човекови права соработува со Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, со телата за еднаквост и со судовите, и постојано ја следи нивната работа. Имено, Законот за бесплатна правна помош во опсегот на примарната правна помош го предвидува и

4 Повеќе информации достапни на: <<https://mzd.mk/mk/category/informatori-za-diskriminacija/>>

составувањето претставки до Комисијата за спречување и заштита од дискриминација. Па така, како здружение регистрирано за давање правна помош, Хелсиншкиот комитет составува и поднесува претставки во име на граѓаните кога тие се јавуваат како жртви на дискриминација, но и по допрен глас за сторено дискриминаторско дејствие. Во текот на периодот од ноември 2021 до октомври 2022 година Хелсиншкиот комитет има поднесено 6 претставки до Комисијата за спречување и заштита од дискриминација.

Хелсиншкиот комитет има поднесено две тужби од јавен интерес (*actio popularis*) до Основниот граѓански суд Скопје, како нова можност предвидена со Законот за спречување и заштита од дискриминација.⁵ Првата тужба беше поднесена во врска со пристапност на лицата со попреченост до и во избирачките места. Основниот граѓански суд во Скопје утврди дека Владата на Република Северна Македонија и Државната изборна комисија сториле директна дискриминација врз лицата со попреченост при остварување на нивното право на глас. Судот утврди дека директната дискриминација е сторена со преземање, односно со пропуштање да се преземат дејствија за приспособување на инфраструктурата и на просторот до и во дел од избирачките места и дека го повредиле начелото на соодветно приспособување. На овој начин, тужените оневозможиле лицата со попреченост да го остварат нивното право на глас, а со тоа го попречиле и активното учество на лицата со попреченост во политичкиот живот на државата.⁶

Комисијата за спречување и заштита од дискриминација во двата случаја се вклучи како пријател на судот (*amicus curiae*). *Amicus curiae*, или пријател на судот, е професионално лице, организација или тело кое не е странка во судска постапка, но со својата експертиза, искуство и информации во одредена област може да го советува судот за одредена правна материја, која е предмет во судската постапка.

-
- 5 Собрание на Република Северна Македонија. (2020). Закон за спречување и заштита од дискриминација.
 - 6 Хелсиншки комитет за човекови права. (2022). *Владата и Државната изборна комисија сториле директна дискриминација врз лицата со попреченост при остварување на нивното право на глас*. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/news/vladata-i-drzhavnata-izborna-komisija-storile-direktna-diskriminacija-vrz-licata-so-poprechenost-pri-ostvaruvanje-na-nivnoto-pravo-na-glas/>>

1.3. Социјална заштита

Вкупно 48 барања за бесплатна правна помош беа поднесени во врска со правата и услугите од социјална заштита, со што уделот на овие барања изнесуваше 9 % во вкупниот број барања за бесплатна правна помош. Бесплатната правна помош во најголем дел се сведуваше на устен правен совет по тековни прашања за правата и услугите предвидени во Законот за социјална заштита, но и преку поднесување барања за информации до центрите за социјална работа, Министерството за труд и социјална политика и Фондот за пензиско и инвалидско осигурување во врска со поднесени барања до овие институции, како и нивно постапување за поедини случаи.

Незанемарлив е трендот на прекин на социјалната помош поради ненавремено пријавени или непријавени приходи на корисниците, поради што започнати беа неколку управни постапки. Со поведување на управен спор, прекилот во искористување на правата од социјална заштита трае подолг период, што придонесува за влошување на финансиската состојба на одредени баратели на бесплатна правна помош.

1.4. Здравствена заштита

Во првите 6 месеци од спроведување на проектот, барањата за бесплатна правна помош во областа на здравствената заштита учествува со само 0,5 % во вкупниот број барања. Сепак, објавувањето на документарниот филм „Нечиста крв“ во јули оваа година, во продукција на Истражувачката репортерска лабораторија (ИРЛ), отвори сомнежи за низа прекршувања на основните човекови права за пристап до здравствените услуги, поради што на крајот од анализираниот период уделот на овие барања во вкупниот број се искачи на 8 %.

Се добива впечаток дека системот на превенција и надзор врз здравствените установи целосно потфрлил. По емитувањето на документарниот филм во ИРЛ пристигнаа голем број пријави од засегнати граѓани, а имајќи предвид дека правното процесирање на случаи не е во доменот на една медиумска редакција, ИРЛ воспостави соработка со Хелсиншкиот комитет за човекови права и со Македонското здружение на млади правници. Целта на оваа соработка е воспоставување заеднички и систематизиран пристап кон соодветно процесирање на пријавите од граѓаните што покренуваат оправдани сомнежи за пациенти кои биле несоодветно третирани од страна на приватната здравствена установа, со целосно отсуство на суштински надзор од страна на надлежните институции врз методите на лекување и врз работата на стручниот и помошен персонал.

Иако случаите со прекршување на здравствените права се речиси постојано присутни во секојдневието, пандемијата на ковид-19 изнесе на виделина длабоки системски проблеми, кои од една страна предизвикуваат тешки последици врз здравјето и животот на луѓето, а од друга страна, овозможуваат огромен профит за поединци врз грбот на пациентите и нивните семејства.

Во однос на ова прашање, databазата на Хелсиншкиот комитет брои повеќе од 120 пријави во врска со:

1. Несовесно лекување болни, доколку при укажувањето лекарска помош:
 - докторите примениле очигледно неподобно средство или начин на лекување, и
 - здравствената установа не применила соодветни хигиенски мерки и воопшто санитарните услови предизвикале влошување на здравствената состојба на пациентот;
2. Неукажување медицинска помош, односно доколку лекар или здравствен работник не му укаже неопходна медицинска помош на лице кое се наоѓа во животна опасност;
3. Непостапување на институциите по поднесени претставки од граѓани (Министерството за здравство, Државниот санитарен и здравствен инспекторат и Лекарската комора);
4. Вклученост во клиничко испитување без знаење;
5. Корупција.

1.5. Семејно и родово базирано насилство и семејни односи

Во врска со семејно и родово базирано насилство и семејни односи беа поднесени вкупно 50 барања за бесплатна правна помош, со што уделот на овие барања сочинуваше 9 % во вкупниот број барања за бесплатна правна помош. Притоа, проблемите со пристапот до правда во оваа област беа најизразени. На ова упатува праксата на постапување на институциите, која се следи преку случаите на Хелсиншкиот комитет, како и мониторирањето на судски постапки што го спроведува организацијата, при што доминираат барања за мониторинг на судски постапки токму во оваа област. Исто така, на овој заклучок укажува и застапеноста од 25 % на овој вид предмети во однос на поднесените барања за секундарна правна помош од страна на Хелсиншкиот комитет.

Значаен напредок за системско подобрување на состојбите во оваа правна област беше донесувањето на Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство, во јануари 2021 година, кој започна да се применува од мај истата година.⁷ Со Законот беа воведени нови форми на насилство и нови принципи при постапување со жртвите на насилство, како должното внимание, меѓусебната координација на институциите и организациите, забраната за виктимизација итн. Очекувањата од овој Закон беа големи, во насока дека значително ќе се подобри институционалната заштита на жртвите на семејното и родово базираното насилство, но имплементирањето на пропишаните одредби значително потфрли, видно од (не)постапувањето по пријавите од страна на надлежните примарни институции.⁸

Еден од најголемите проблеми во оваа област е главно непријавувањето од страна на жртвите. Се проценува дека ниската стапка на пријавеното насилство е најчесто резултат на недовербата во институциите, неказнувањето на насилниците, несензибилизираноста на службените лица кои постапуваат во случаите на насилство, но и стравот и срамот, па дури и непризнавањето

7 Собрание на Република Северна Македонија. (2021). Закон за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство.

8 Хелсиншки комитет за човекови права. (2022). *Кoj (не) може да пријави насилство? Документ за јавни политики*. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/publicationsanalyzes/koj-nemozhe-da-prijavi-nasilstvo-dokument-za-javni-politiki/>>

на насилството од страна на самите жртви.⁹ Тоа го потврдува и секојдневната директна работа со жртви на насилство, односно сите жртви на кои им беше обезбедена примарна правна помош од страна на Хелсиншкиот комитет не продолжија со пријава до надлежните институции.

Преку својата работа, Хелсиншкиот комитет увиде сериозни недостатоци и пропусти во примената на Законот од страна на надлежните институции, односно неоподветно постапување на институциите во случаи на родово базирано и семејно насилство, како и непостапување од страна на центрите за социјална работа, Основното јавно обвинителство и Министерството за внатрешни работи.¹⁰

Еден од долгогодишните проблеми во однос на родово базираното насилство е несоодветниот начин на квалификација на случаите на родово базирано насилство од страна на полицијата, кои често се заведуваат само како поплаки, а не како пријави, и се третираат како нарушување на јавниот ред и мир, наместо како кривични дела. Освен тоа, центрите за социјална работа не го препознаваат родово базираното насилство, туку само семејното насилство, што се одразува и врз нивниот одговор на овие случаи. Имено, центрите имаат прашалници за проценка на ризик кои се наменети само за жртви на семејно насилство, а жртвите на родово базирано насилство не можат да бидат сместени во постоечките прифатилишта за жртви на семејно насилство. Така, на пример, во случајот на жртва на родово базирано насилство, во кој насилството трае повеќе од 7 години, при првото пријавување Центарот за социјална работа воопшто не сакаше ниту да ја прими пријавата затоа што жртвата и насилникот не биле во блиски лични односи; дури по придружбата и укажувањето од страна на правниот советник од Хелсиншкиот комитет, пријавата беше примена и беше постапено по неа, но беше квалификувана како семејно насилство.

Хелсиншкиот комитет во повеќе случаи мораше да реагира преку поднесување на барања за информации, барања за постапување, ургенции, но и преку јавни реакции во врска со некои од случаите на родово базирано и семејно насилство.

9 Хелсиншки комитет за човекови права. (2022). *Кој (не) може да пријави насилство? Документи за јавни политики*. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/publicationsanalyzes/koj-nemozhe-da-prijavi-nasilstvo-dokument-za-javni-politiki/>>

10 Хелсиншки комитет за човекови права. (2022). *Годишен извештај за човековише права во Република Северна Македонија за 2021 година*. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2022/08/godishen-izveshtaj-za-2021-godina.pdf>>

Законот за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство, во член 4, го воведува начелото на должно внимание.¹¹ Според ова начело, органите на државната власт, правните лица кои вршат јавни овластувања утврдени со закон, функционерите, службениците и другите овластени лица кои извршуваат работи во име на државата, имаат обврска да се воздржат од учество во дејствие на насилство и да ги преземат сите мерки и активности за да спречат какво било дејствие на родово базирано насилство врз жените и семејно насилство. Обврската се однесува и на преземање на сите соодветни законодавни, управни, судски и други мерки за да превенираат, да заштитат, да истражат, казнат и да обезбедат правичен надоместок на жртвите, или враќање во првобитна положба за дејствијата на насилство што се извршени од физички или правни лица. Дополнително, во член 4, став 3, е наведено дека службените лица во институциите кои вршат дејност од областа на социјалната заштита, внатрешните работи, здравството, детската заштита и образованието, како и надлежните судови и обвинителства во постапките за родово базирано насилство врз жените и семејно насилство, се должни да постапуваат итно, со должно внимание кон интересите и потребите на жртвата. Меѓутоа, примената на ова начело во пракса сè уште не задоволува. Преку постапување во предмети за родово базирано и семејно насилство, Хелсиншкиот комитет утврди постапување на институциите целосно спротивно на принципот на должно внимание. Притоа, беше идентификуван случај на родово базирано и семејно насилство за стратешки судски спор, за кој до Граѓанскиот суд во Скопје е поднесена тужба за утврдување повреда на начелото на должно внимание против Центарот за социјална работа во Скопје. Постапката е сè уште во тек.

Иако Законот за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство предвидува надлежните институции да постапуваат со жртвите на начин на кој ќе ги заштитат дополнително од виктимизација или ревиктимизација, во Хелсиншкиот комитет беа пријавени случаи на двојна виктимизација на жртвите од страна на институциите. Така, на пример, жртва на родово базирано и семејно насилство, откако беше физички нападната од нејзиниот дечко и тој беше пријавен во полиција, беше однесена повторно на местото на нападот истата вечер, во истата просторија во која се наоѓаше и насилникот.

11 Собрание на Република Северна Македонија. (2021). Закон за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство.

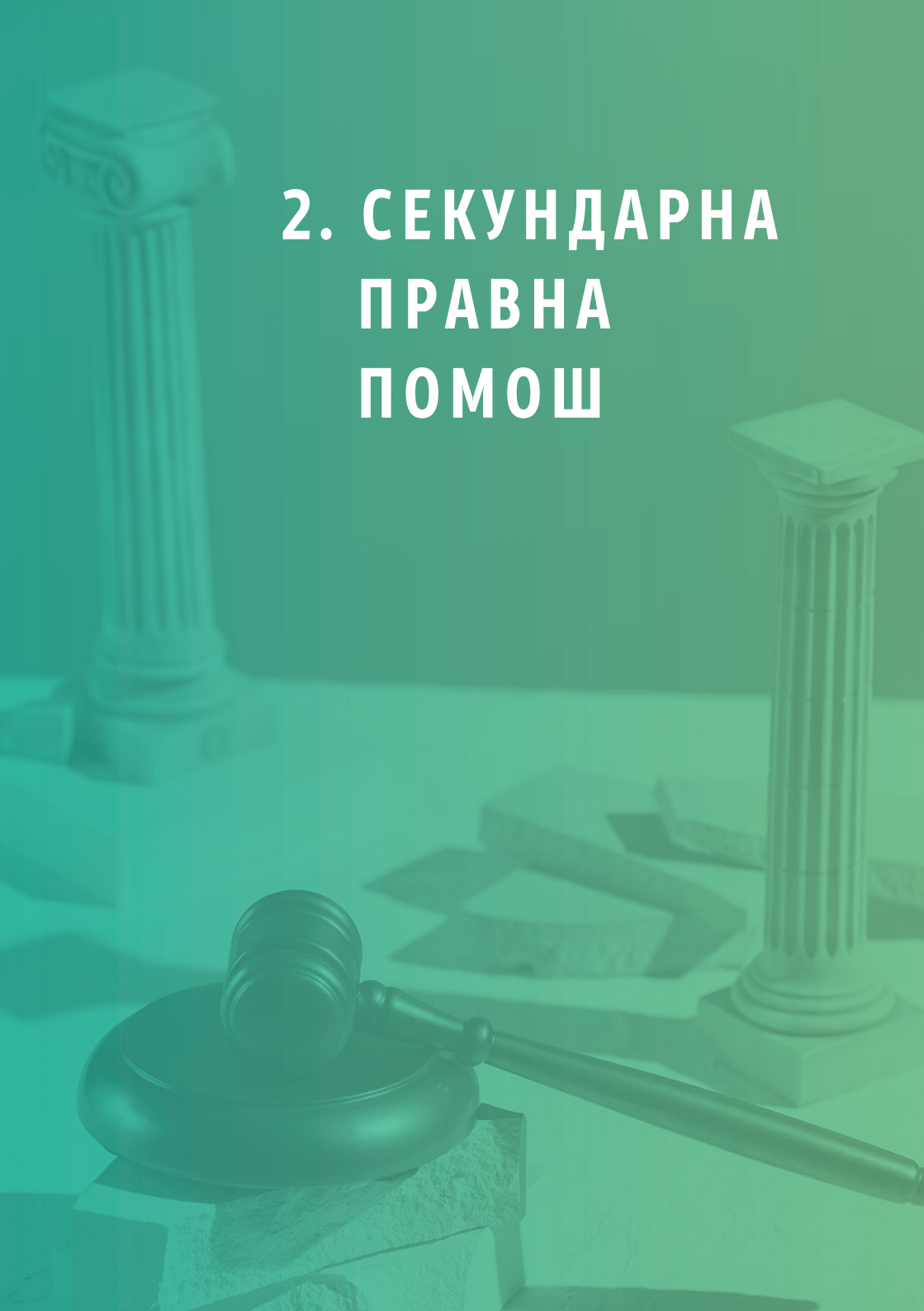
1.6. Имотни права

Во согласност со Законот за бесплатна правна помош, имотните права не се во фокусот на вниманието на примарната правна помош. Сепак, овие права имаат големо значење за граѓаните, поради што Хелсиншкиот комитет за човекови права дава примарна правна помош на баратели чие право на сопственост и други имотни права зависат од постапувањето на државните органи и институции.

Од примените барања за бесплатна правна помош од оваа област, може да се увиди дека граѓаните најчесто се жалат на невоедначената судска и нотарска постапка и на неоправданата долготрајност на управните постапки и на управните спорови по поднесени барања за легализација, приватизација и денационализација.

Постои сериозна невоедначеност на судската пракса кога се во прашање наследувањето, договорот за дар и за доживотна издршка, затоа што во одредени предмети, кога паралелно или временски приближно се преземени правните дејствија на оставителите, судовите му доделуваат посилно право на договорот за дар, а во одредени предмети на договорот за доживотна издршка. Исто така, Хелсиншкиот комитет евидентираше постапки за приватизација, денационализација и експропријација кои траат и над 10 години без конечен епилог, односно Управниот суд ги усвојува тужбите како основани и предметите ги враќа на повторно одлучување пред управниот орган, кој, пак, или го носи речиси истиот поништен управен акт (решение) или едноставно подолго време не постапува по напатствијата на Управниот суд. После поднесени барања за информација/ургенција без добиен одговор, Хелсиншкиот комитет поднесе барања за вонреден инспекциски надзор до Државниот управен инспекторат, кој утврди неправилности во постапкатаа, но и покрај изречените опомени, управите за имотно правни прашања, Државната комисија за одлучување во управна постапка и Управниот суд – продолжуваат со праксата на ненавремено донесување решенија или на донесување решенија речиси со иста содржина како претходно укинатите. Воедно, во Хелсиншкиот комитет беа поднесени и неколку барања за бесплатна правна помош со оплаки на работата на Агенцијата за катастар на недвижности (АКН).

2. СЕКУНДАРНА ПРАВНА ПОМОШ

Одредбите на Законот за бесплатна правна помош опфаќаат широк спектар на правните области и постапки за кои може да се одобри секундарна правна помош, односно секундарна правна помош се одобрува за застапување во сите степени во граѓански судски постапки, управни постапки и управни спорови.¹² Воедно, со измените од 2019 година, во рамките на секундарната правна помош е вклучено и ослободување од судски такси и од други трошоци на постапка пред суд, ослободување од административни такси, како и ослободување од трошоци за вештачење.

Меѓутоа, примената на Законот од страна на давателите на бесплатна правна помош укажува на одредени ограничувања. Имено, Хелсиншкиот комитет за човекови права, во рамки на проектот „Подобрување на пристапот до правда на граѓаните во Република Северна Македонија“, до Министерството за правда поднесе 8 барања за секундарна правна помош, иако потребите што примарно беа идентификувани беа значително поголеми. Оваа дискрепанца е резултат на тоа што низ работата со странки и барања за бесплатна правна помош, во повеќе аспекти се појавија ограничувачките одредби на законскиот текст, како во делот на материјалните услови под кои се одобрува секундарната правна помош така и во делот на правните области опфатени за натамошно застапување преку адвокат на товар на буџетот. Поради сето горенаведено како предизвик за натамошни законски измени, во натамошниот текст на оваа анализа, ограничувачките одредби ќе бидат конкретно наведени.

2.1. Опсег на правни области

2.1.2. Посџајка ѓред ноџар

Според Законот за бесплатна правна помош, секундарна правна помош се одобрува за застапување во постапка за расправање на оставината пред нотар, доколу истата се однесува на имот од членот 19 од Законот, односно на:

- едностанбен објект или стан како посебен дел од зграда во кој живее семејството на барателот, и
- една или повеќе физички поврзани катастарски парцели со вкупна површина не поголема од 300 м² во град Скопје или 500 м² во општините во Република Северна Македонија, односно една или повеќе катастарски парцели со вкупна површина не поголема од 5000 м² во рурални средини.

Низ работата со барателите на бесплатна правна помош, во повеќе аспекти се увиде ограничувачкиот карактер на оваа законска одредба. Имено, до Хелсиншкиот комитет се обратија граѓани кои ги исполнуваат материјалните услови за одобрување секундарна правна помош, но барањата се однесуваа на нотарски постапки кои не се опфатени со членот 14 од Законот. Конкретно се работи за граѓани кои имаа потреба од спроведување на договори за пренос на сопственост врз недвижен имот. Во согласност со Законот за нотаријатот, неопходно е застапување преку адвокат за солемнизација на договори и правни работи со вредност над 10.000 евра. Воедно, со барање за бесплатна правна помош се обратија и граѓани кои добија нотарски решенија – платни налози поради долг за потрошена вода и топлинска енергија, од кои долгот спрема ЈП Водовод беше платен, поради што очигледно платниот налог беше неоснован, а долгот спрема АД Топлификација беше спорен, затоа што се работеше за граѓанин кој се исклучил од системот на централно греење.

Вообичено сиромашните граѓани и припадниците на маргинализираните заедници имаат проблеми со навремено намирување на долговите. Рокот за поднесување приговор на нотарското решение за издавање на платниот налог е само 8 дена, а доколку платниот налог по примениот приговор не биде повлечен од страна на тужителот, нотарската постапка преминува во судска со закажување на рочиште за главна расправа, без подготвително рочиште. Ова значи дека до првото судско рочиште мора да бидат доставени сите поднесоци со прилог-докази со кои се укажува на неоснованоста на тужбеното барање. Граѓаните од најниските социјални слоеви не знаат и не можат да знаат што сè треба да преземат, а немаат средства за ангажирање адвокат.

2.1.2. Посџайка ѓред извршиџел

Во постапките пред извршител секундарна правна помош се одобрува кога извршувањето се спроведува врз имот на должникот наведен во членот 19 од Законот. Низ работата со странки и барања за бесплатна правна помош, во повеќе аспекти се увиде ограничувачкиот карактер на оваа законска одредба. Притоа, најчест случај поради кој граѓаните завршуваат на извршител е неподмирен долг. До Хелсиншкиот комитет се обратија граѓани чии барањата се однесуваа на извршни постапки што не се опфатени со Законот.

Дел од барањата беа поднесени од граѓани со примања под просечната месечна плата или приматели на потпросечна пензија, врз чии сметки извршителите ставиле забрана на 1/3 од платата, односно од пензијата, а во време кога Законот за извршување го дозволуваше тоа без оглед на висината на примањата. Сепак, со измените на Законот за извршување, на овие категории граѓани не може да им се стават задршки поголеми од 1/5 од платата или од пензијата. Рокот за поднесување приговор против незаконитости при извршувањето е само 3 дена од дознавањето на незаконитоста. По приемот на приговорот, доколку конкретното извршно дејствие не биде прекинато или исправено, потребно е натамошно застапување пред надлежен суд. Граѓаните од најниските социјални слоеви не знаат и не можат да знаат што сè треба да преземат, а немаат средства за ангажирање адвокат.

2.1.3. Посџајки во друџи љравни обласџи

Според членот 22 од Законот за бесплатна правна помош, за низа граѓански и управни постапки не може да се одобри секундарна правна помош, иако се работи за области за кои граѓаните од најниските социјални слоеви имаат особена потреба од застапување преку адвокат. Меѓутоа, праксата укажа на ограничувачкиот карактер и на оваа законска одредба. Оттука, до Хелсиншкиот комитет се обратија граѓани кои ги исполнуваат материјалните услови за одобрување секундарна правна помош, а имаа потреба од застапување:

- во граѓанска постапка за надомест на претрпена нематеријална штета,
- во управна постапка во врска со имотни прашања како денационализација, легализација на бесправно изграден објект, како и во постапки за експропријација.

2.1.4. Трошоци на љосџајка

Законските измени на Законот за бесплатна правна помош од 2019 година го зголемија опсегот на секундарната правна помош преку вклучувањето на административните такси и трошоците за изготвување на вешт наод и мислење на товар на буџетот. Оваа новина значеше можност за подобрување на пристапот до правда на граѓаните кои ги исполнуваат условите за одобрување на секундарна правна помош.

Преку случаите на бесплатна правна помош увидовме недоследности во практикувањето на оваа одредба. Така, на пример, до Хелсиншкиот комитет се обрати самохрана мајка на која уште во јуни 2020 година љ било одобрено барањето за секундарна правна помош во врска со потребата од поднесување тужба за утврдување вознемирување на сопственост, отстранување на извор на опасност и надомест на материјална штета врз станот во којшто живее со малолетната ќерка. Видно од допис на Бирото за судски вештачења до странката, настанал проблем во врска со обврската за плаќање на профактурата за вештачењето, односно дали е тоа обврска на странката или на Министерството за правда. Значајно време било изгубено во комуникацијата со Бирото, што влијаело врз тоа тужбата да се поднесе

дури една година по одобрената секундарна правна помош. Изминаа две години и шест месеци од донесувањето на решението со кое се одобрува секундарната правна помош, а сè уште нема изгледи за завршување на првостепената граѓанска постапка до истекот на годината.

За оваа категорија на граѓани, ваквото неоправдано одолговлекување на постапката носи сериозни последици врз нивната финансиска и материјална состојба, имајќи ги предвид високите трошоци околу станбените поправки.

2.2. Услови за одобрување на секундарна правна помош

2.2.1. *Постапки со утврдување на материјалната состојба на барањелот (приходи)*

Во однос на условите за приход на барањелот на бесплатна правна помош, Законот во член 18, став 1, предвидува дека *се смета дека финансиската состојба на барањелот и членовите на неговото семејство е загрозена со трошоците на постапката ако: месечниот приход на барањелот кој живее сам не го надминува износот на минималната нето-плата; месечниот приход на барањелот кој живее во заедничко домаќинство со членовите на неговото семејство не го надминува износот на минималната; и месечниот приход на секој нареден член на семејството не го надминува износот од 20 % од минималната нето-плата.*

Барањата за одобрување секундарна правна помош минуваат низ филтерот на проверка на материјалната и финансиска состојба на барањелот. Во делот на приходите, исклучокот од предвиденото правило е наведен во членот 20 од Законот, според кој *секундарна правна помош ќе се одобри без утврдување на финансиската состојба на барањелот и членовите на неговото семејство доколку барањелот е сместен во згрижувачко семејство, станбена единица за организирано живеење со поддршка или во установа за социјална заштита, со решение на Центар за социјална работа (во натамошниот текст: посебни*

околноста), или барањето има потреба од покренување и застапување во постапка за изрекување на привремена мерка за заштита од семејно насилство пред надлежен суд.

Дури 80 % од барањата за одобрување секундарна правна помош поднесени преку Хелсиншкиот комитет се во областа на семејните односи, додека 25 % од барања за бесплатна секундарна правна помош поднесени преку Хелсиншкиот комитет се одобрени без утврдување на финансиската состојба на барателите – жртви на семејно насилство. Овие податоци колку што укажуваат на потребата од застапување преку адвокат во постапките за регулирање на семејните односи и за изрекување временна мерка во случаи во кои претходело семејно насилство, уште повеќе укажуваат и на неколку дополнителни аспекти. Прво, во граѓанските постапки за развод на брак со малолетни деца, како и во управни постапки по прекин на вонбрачна заедница со малолетни деца, секундарната правна помош се одобрува по редовен пат, односно со утврдување на финансиската состојба на барателите. Од друга страна, финансиската состојба на родителите е еден од битните елементи во судското одлучување за тоа што е најдобриот интерес на децата при доделување на старалството. Одобрената секундарна правна помош во рамките на судската постапка би го истакнало овој негативен елемент кај барателот. Второ, бракоразводните постапки со малолетни деца често се поведуваат по претпено, а непријавено семејно насилство. Овие нерегистрирани жртви на семејно насилство, чии приходи можат да бидат за малку над границата на предвидениот законски минимум – немаат можност за ангажирање адвокат на товар на буџетот со цел нивно застапување во постапките за доделување на старалство, за регулирање на видувањата со родителот со кој детето не живее или за определување на законската издршка. Оттаму, особено во правната област на семејните односи и заштита на деца, невклученоста на овие постапки во членот 20 со кој се регулира одобрувањето на секундарна правна помош без утврдување на материјалната состојба, го сметаме за законска одредба со сериозен ограничувачки карактер.

2.2.2. Посџајки со утврдување на материјална состојба на барателот (имот)

Според член 19, став 1 од Законот за бесплатна правна помош, секундарна правна помош ќе му се одобри на барателот, доколку се утврди дека:

- барателот и членовите на неговото семејство имаат во сопственост само еден едностанбен објект или стан како посебен дел од зграда во кој живеат,
- покрај имотот наведен во претходната алинеја, барателот и членовите на неговото семејство имаат во сопственост една или повеќе физички поврзани катастарски парцели со вкупна површина не поголема од 300 м² во град Скопје или 500 м² во општините во Република Северна Македонија, односно една или повеќе катастарски парцели со вкупна површина не поголема од 5000 м² во рурални средини, и
- барателот на правна помош и членовите на неговото семејство имаат само едно регистрирано моторно возило чија работна зафатнина на моторот не е поголема од 1.200 кубни сантиметри.

Дури 20 % од поднесените барања за одобрување на секундарна правна помош преку Хелсиншкиот комитет беа одбиени поради неисполнување на критериумот предвиден во членот 19, став 1, алинеја 3, односно поради сопственост на моторно возило од страна на член на семејството. Притоа, зафатнината на моторот не е секогаш пропорционална со пазарната цена на возилото, што оваа одредба ја прави уште побесмислена. До Хелсиншкиот комитет се обратија двајца граѓани со потреба за поведување вонпарнична постапка во областа на семејните односи и парнична постапка во областа на работните односи. По дадено позитивно мислење од страна на адвокат за поведување на постапките, барањата не го поминаа филтерот на утврдување имотна состојба поради сопственост на моторно возило на член на семејството, поради што во првиот случај со решение беше одбиено барањето за одобрување секундарна правна помош, додека во вториот случај со решение беше прекината истата, откако претходно беше одобрена врз основа на финансиската состојба на барателот.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Законската регулатива за бесплатна правна помош треба да претрпи измени со цел да се опфатат сите недостатоци на постојниот Закон. Националното координативно тело за примена на Законот за бесплатна правна помош едногласно одлучи, со оглед на обемот на реформите што се потребни во областа на бесплатната правна помош, да се пристапи кон изготвување на нов Закон за бесплатна правна помош. Новиот Закон за бесплатна правна помош треба да ги вгради дадените препораки во насока на сеопфатно унапредување на системот на бесплатна правна помош и пристапот до правда за сите граѓани.

- » Националното координативно тело да добие законска основа за регулирање на неговите надлежности и на неговиот состав

Националното координативно тело за примена на Законот за бесплатна правна помош (НКТ) е неформално тело кое заседава по потреба, со цел размена на искуства и информации во врска со спроведување на Законот за бесплатна правна помош, подобрување на законската рамка што ги регулира условите за одобрување бесплатна секундарна правна помош, подобрување на праксата во рамките на постоечката законска регулатива за примарната правна помош, како и за изнаоѓање модалитети за подобрување на комуникацијата меѓу подрачните одделенија на Министерството за правда и овластените здруженија и правни клиници. Од редовното состанување произлезе неопходноста од законска и инфраструктурна основа за воспоставување постојано формално тело за соработка и одлучување меѓу Секторот за бесплатна правна помош при Министерството за правда, подрачните единици на Министерството, овластените здруженија за бесплатна правна помош и правните клиници.

Тргнувајќи од општата цел – да се подобри пристапот до правда на сите граѓани – посебните цели на телото би биле: прецизирање на вертикалната и хоризонталната соработка меѓу страните кои ги обезбедуваат услугите на бесплатната правна помош, координација во работата врз поединечни случаи кои бараат мултисекторски пристап за следење на индивидуалните постапки и за навремено обезбедување на податоци потребни за обработка на барањата за правна помош, лоцирање на слабите точки на Законот преку дефинирање на проблемите со кои се соочуваат давателите на бесплатната правна помош и нивно навремено решавање.

- » Потребно е да се зголеми опфатот на примарната правна помош со додавање на правните услуги придружба и теренска посета, со цел унапреден пристап до правда

Искуствата на давателите на бесплатна правна помош укажуваат на потребата од проширување на опсегот на примарна правна помош со додавање на правните услуги придружба на странки и теренска посета. Имено, барателите на бесплатна правна помош често се лица во социјален ризик, лица со низок степен на образование и правна писменост, лица со здравствени проблеми поради кои им е отежнато движењето, како и лица со чувство на страв и недоверба во институциите – жртви на насилни кривични дела, жртви на семејно и родово базирано насилство – и неретко се соочуваат со проблеми при комуникацијата со институциите. Голем дел од странките не можат да се снајдат во институциите кога треба да обезбедат и некој наједноставен документ, па оттука произлегува и потребата од проширување на опфатот на примарната правна помош.

- » Потребно е да се прошири опфатот на секундарна правна помош за прашањата што ги засегаат непропорционално сиромашните граѓани, пред сè, за спорите поврзани со јавните и комуналните услуги (електрична енергија, снабдување со топлина, вода, телекомуникации и сл.), прашањата поврзани со надомест на нематеријална штета, имотните прашања во управна постапка и особено за постапките пред нотар и извршител

Искуствата на давателите на бесплатна правна помош, без исклучок, укажуваат на потребата од проширување на опфатот на секундарната правна помош. Во голем дел случаи примарната правна помош е недоволна. Се работи за правни области во кои лицата во социјален ризик и маргинализираните лица имаат често потреба од застапување во граѓанската или во управната постапка.

Проширувањето на опфатот и на постапки пред нотар е особено потребно кога е предвидено задолжително застапување од адвокат во согласност со Законот за нотаријат, кога предмет на правната работа е имот со пазарна вредност над 10.000 евра. Понатаму, оваа промена е потребна и во случаи кога постои потреба од ангажирање адвокат за составување на приговор против платен налог и натамошно судско застапување, како и за застапување пред извршителите за изготвување поднесоци и приговори против неправилности во извршувањето.

- » При утврдување на финансиската состојба на барателите на секундарна правна помош, треба да се ценат нивните месечно расположливи приходи, а не нивните вкупни приходи

Утврдувањето на финансиската состојбата на барателите на бесплатна правна помош е многу ограничувачка и со вака утврдените критериуми опфатени се многу мал број граѓани.

- » Степенот на работна зафатнина на моторот и ограничувањето на сопственоста на само едно регистрирано моторно возило – треба да се отстрани од условите за одобрување на секундарната правна помош

Преку работата со баратели на правна помош, овој услов се покажа како сосема нерелевантен за проценување на финансиската состојба на барателите на секундарна правна помош, дотаму што најголемиот од одбиените барања се поради оваа причина. Имено, граѓани со навистина ниски примања, чии семејства се во социјален ризик, може да имаат старо возило чија пазарна вредност не надминува 1.500 евра, а да е со работна зафатнина на моторот над предвидениот лимит. Исто така, побројни семејства може да имаат и две стари возила кои ги користат за повремени работни ангажмани со кои ја обезбедуваат егзистенцијата. Овие граѓани и нивните семејства се во сериозен социјален ризик и сопственоста врз возило не треба да биде причина да бидат третираны како лица кои можат да обезбедат плаќање адвокат на свој трошок.

- » Секундарната правна помош за барателите – корисниците на паричен надоместок од социјална помош, да се одобрува без утврдување на финансиската состојба по редовен пат

Примателите на социјална помош со тоа право се стекнале по претходно спроведена управна постапка која подлежи на строги критериуми според кои надлежниот орган ја утврдува финансиската, имотната или здравствената состојба на барателот. Оваа категорија граѓани често има проблеми со прекин на социјалната помош поради непријавен приход, како и со платни налози, нотарски решенија и извршна постапка во која роковите за приговори се исклучително кратки. Овие граѓани, кога ќе поднесат барање за одобрување секундарна правна помош, беспотребно минуваат уште еден филтер на проверка преку Секторот за бесплатна правна помош на Министерството за правда, нешто што одзема непотребно време и ресурси потребни како за одлучувањето по барањето така и за застапувањето во соодветната постапка.

- » Потребно е зголемување на буџетот за бесплатна правна помош паралелно со зајакнување на надзорот над квалитетот на дадената правна помош

Од суштествено значење е државата да учествува во финансирањето на граѓанските организации кои даваат примарна правна помош, со што ќе го интегрира нивниот капацитет во еден единствен и координиран национален систем за бесплатна правна помош.

- » Потребно е постојано информирање на граѓаните, на соодветен начин, за можностите за бесплатна правна помош во согласност со Законот, како и изготвување и воспоставување на програми за правно зајакнување

На овој начин може да се постигне долгорочен и одржлив процес на олеснување на пристапот до правдата за сите граѓани. Начинот на информирање и правно зајакнување треба да биде децентрализиран и приспособен на различните потреби на различни групи граѓани.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Коцевски, Г. (2020). *Заштитата на човековите права преку унапредување на бесплатната правна помош*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2021/05/zashtita-na-chovekovite-prava-preku-unapreduvanje-na-besplatnata-pravna-pomosh.pdf>>
- Хелсиншки комитет за човекови права. (2020). *Посебен извештај за состојбата со човековите права во време на ковид-19*. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2020/10/izvestaj-mk_compressed.pdf>
- Хелсиншки комитет за човекови права. (2022). *Владата и Државната изборна комисија сториле директна дискриминација врз лицата со појреченост при остварување на нивното право на глас*. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/news/vladata-i-drzhavnata-izborna-komisija-storile-direktna-diskriminacija-vrz-licata-so-poprechenost-pri-ostvaruvanje-na-nivnoto-pravo-na-glas/>>
- Хелсиншки комитет за човекови права. (2022). *Кој (не) може да пријави насилство? Документ за јавни политики*. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/publicationsanalyzes/koj-nemozhe-da-prijavi-nasilstvo-dokument-za-javni-politiki/>>
- Хелсиншки комитет за човекови права. (2022). *Годишен извештај за човековите права во Република Северна Македонија за 2021 година*. Достапно на: <<https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2022/08/godishen-izveshtaj-za-2021-godina.pdf>>
- Собрание на Република Северна Македонија. (1991). Устав на Република Северна Македонија
- Собрание на Република Северна Македонија. (2019). Закон за бесплатна правна помош.
- Собрание на Република Северна Македонија. (2020). Закон за спречување и заштита од дискриминација.
- Собрание на Република Северна Македонија. (2021). Закон за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство.

ХЕЛСИНШКИ
КОМИТЕТ
ЗА ЧОВЕКОВИ
ПРАВА

www.mhc.org.mk

MacedonianHelsinkiCommittee

Helsinshki